

ТЕОРЕТИЧНІ ПІДХОДИ ДО ТРАКТУВАННЯ ПОНЯТТЯ «ПРОФЕСІЙНЕ САМОВИЗНАЧЕННЯ» У ВІТЧИЗНЯНІЙ ТА ЗАРУБІЖНІЙ ПЕДАГОГІЦІ

Найважливішим критерієм усвідомлення і продуктивності професійного становлення особистості є її здатність знаходити особистісний сенс у професійній праці, самостійно проектувати, творити своє професійне життя, відповідально приймати рішення про вибір професії, спеціальності та місця роботи. Перед нею постійно виникають проблеми, що вимагають визначення свого ставлення до професій, іноді аналізу та рефлексії власних професійних досягнень, ухвалення рішення про вибір професії або її зміну, уточнення та корекції кар'єри, вирішення інших професійно обумовлених питань. Весь цей комплекс проблем пояснюють поняттям «професійне самовизначення». Однак різноманітні підходи до розуміння суті професійного самовизначення зумовили розбіжності у визначенні цього феномену.

Поняття «професійне самовизначення» в різні періоди розглядали багато вітчизняних та зарубіжних дослідників: М. Артур, І. Богданов, Е. Герр, Н. Гінсберг, Дж. Голланд, Д. Дайгер, С. Зуєва, Є. Клімов, А. Кухарчук, П. Пауер, В. Поляков, Н. Пряжников, В. Сафін, Д. Халл, Дж. Херм, С. Чистякова та ін. [3, с. 54].

У своїй статті ми ставимо за мету проаналізувати різні підходи до трактування поняття «професійне самовизначення» у вітчизняній та зарубіжній педагогічній теорії.

Професійне самовизначення як процес формування ставлення особистості до самої себе (процес формування самосвідомості особистості) як до суб'єкта майбутньої професійної діяльності, що дають змогу підготувати людину до професійної кар'єри, презентації своєї кандидатури на ринку праці, до зміни професії в умовах ринкової економіки, розглядала І. Богданова [3, с. 35].

Як процес формування особистістю свого ставлення до професійно-трудового середовища й спосіб її самореалізації, складова частина цілісного життєвого самовизначення професійне самовизначення визначалось В. Поляковим і С. Чистяковою. Автори зазначили, що процес узгодження внутрішньоособистісних і соціально-професійних потреб не закінчується професійним навчанням за обраною спеціальністю, а відбувається впродовж усієї професійної діяльності [6, с. 70].

На думку С. Зуєвої, професійне самовизначення – це готовність до входження у професійне середовище [3, с. 26]. Вона припускає при цьому формування професійних якостей особистості й ціннісних орієнтацій, які характеризують обрану професію й без яких успішне професійне становлення не є можливим.

Досліджуючи дану проблему, російський науковець Н. Пряжніков говорить, що сутність професійного самовизначення полягає у самотійному та свідомому знаходженні смислів виконуваної роботи і всієї життєдіяльності в конкретній культурно-історичній (соціально-економічній) ситуації [7, с. 120].

Активізація процесу формування психологічної готовності особистості до професійного самовизначення реалізується в процесі проведення розвиваючої професійної консультації. Основним елементом даної профконсультації є перенесення акценту з акту вибору професії або рекомендації щодо вирішення проблеми, пов'язаної з професійною діяльністю, на психологічну підготовку особистості в напрямі визначення своєї позиції та самотійному прийнятті рішення. В свою чергу Є. Клімов стверджує, що професійне самовизначення слід розуміти як частковий випадок включення людини в групу [4, с. 135]. Таке включення, на думку дослідника, супроводжується прийняттям і засвоєнням особистістю мети, цінностей, норм і стилю життя, способів поведінки і дій тощо.

Згідно з теоретичною концепцією Є. Клімова, не професійна діяльність формує особистісні риси працівника, а навпаки, людина, відповідно до своїх особистісних якостей, належить до певного типу професій і згідно до нього обирає напрям своєї трудової діяльності.

На думку вченого, відповідно до розробленої ним класифікації типів професій («людина – людина», «людина – природа», «людина – техніка», «людина – знакова система», «людина – художній образ»), вимоги, що ставляться професією до людини, залежать від предмету праці.

Дослідники А. Кухарчук й А. Ценципер вважали, що «самотійний вибір професії, здійснюваний в результаті аналізу своїх внутрішніх ресурсів, у тому числі й здатностей, і співвіднесення їх з вимогами професії, треба назвати професійним самовизначенням [3, с. 29]. У процесі професійного самовизначення людина перестає відчувати себе тільки об'єктом виховних впливів, тому що починає діяти як суб'єкт».

У дослідженні В. Сафіна зазначено, що професійне самовизначення «відображає процес пошуку й придбання професії. Фіналом його служить початок трудової діяльності» [3, с. 40].

Професійне самовизначення в педагогіці розуміється як процес самопізнання та об'єктивної оцінки особистістю власних індивідуальних особливостей, зіставлення своїх професійно-важливих якостей і можливостей з вимогами, які необхідні для оволодіння конкретною професією. Це процес прийняття особистістю рішення щодо вибору майбутньої трудової діяльності (вибір професії, професійного навчального закладу, місця працевлаштування). На думку І. Дубровіної та В. Моляко, професійне самовизначення школярів – це не тільки вибір майбутньої професії, а і його реалізація [3, с. 42].

Тут необхідно зазначити, що більшість визначень професійного самовизначення, сформульованих у другій половині ХХ – початку ХХІ ст.

наголошують на активній ролі особистості у цьому процесі. Зокрема, на особистості як активному суб'єкті вибору професії акцентував увагу Г. Костюк (1969 р.) [3, с. 44]. Він зазначав, що «у виборі професії бере участь сама особистість з усіма її розумовими, моральними та іншими якостями. Це вона, усвідомлюючи суспільну необхідність і свої можливості, визначає свій майбутній життєвий шлях, своє місце в суспільстві, включається в певний вид професійної діяльності, в якій, створюючи матеріальні чи духовні цінності, творитиме далі і саму себе».

Дослідник підкреслював, що, обираючи професію, особистість реалізує свої індивідуальні особливості, мотиви тощо, а професійне самовизначення при цьому стає фактором її подальшого розвитку.

Як активну діяльність особистості, спрямовану на самореалізацію та самоактуалізацію, визначала цей процес О. Вітковська [1, с. 88]. Вона зазначала, що професійне самовизначення здійснюється через самопізнання особистості з метою усвідомлення своєї «реалізаційної спрямованості», через здійснення виборів та прийняття рішень, а також через пошук оптимальних і прийнятих способів реалізації цих рішень, коригування професійних планів у напрямі їх більшої реалістичності.

В контексті проблеми, що розглядається, слід звернутись і до досвіду американських науковців, які мають потужні надбання у цій сфері. Змістовне наповнення поняття «професійне самовизначення» у психології та педагогіці США розглядається у структурі концепту «професійний (кар'єрний) розвиток» («career development»).

Термін «професійний розвиток» вперше з'явився у роботах Н. Гінсберга та Дж. Херма [3, с. 45]. Дослідники зазначали, що перші уявлення про майбутню професію виникають у дитини задовго до прийняття нею відповідного рішення. Потім вони підтримуються її інтересами, нахилами, здібностями тощо. З часом дедалі більшого значення набувають соціальні орієнтації на професію. На момент входження у світ праці молода людина повинна реально оцінювати всі зазначені фактори і порівнювати їх зі своїми реальними можливостями.

Таким чином, вибір професії розглядався не як поодинокий акт, а як тривалий процес, що може відбуватися впродовж десяти чи більше років і завершуватися компромісним вибором, оскільки, як правило, людина не може зробити професійний вибір, який повністю її задовольняє.

Такий компроміс Н. Гінсберг охарактеризував як оптимізацію вибору, оскільки, на його думку, будь-який професійний вибір передбачає «зіставлення можливих прибутків з ймовірними витратами».

Професійний розвиток як безперервні поведінкові процеси та впливи на них, які взаємопов'язуються з трудовими цінностями, вибором професії, стилем прийняття рішень, рольовою інтеграцією, само- та професійною ідентичністю, розумінням освітніх можливостей, пристосуванням до роботи та інших соціальних явищ визначав Едвін Герр [3, с. 90].

За визначенням Американської асоціації з консультування, професій-

---

ний розвиток особистості – це загальна сукупність психологічних, соціальних, освітніх, фізичних, економічних та інших факторів, які разом впливають на характер та значущість праці для кожної особистості протягом її життя [3, с. 91].

Згідно визначення, прийнятого Американською асоціацією шкільних каунслерів, професійний (кар'єрний) розвиток в шкільному середовищі передбачає здобуття необхідних навичок та ставлень для успішного переходу від школи до робочого місця чи навчального закладу, для набуття подальшої освіти.

Таким чином, професійний розвиток визначається американськими науковцями як загальна сукупність психологічних, соціальних, освітніх, фізичних, економічних та інших факторів, які разом впливають на характер та значущість праці для кожної особистості протягом її життя.

Отже, професійне самовизначення – це складне структурне новоутворення взаємопов'язаних і поєднаних переконаннями морально-вольових якостей особистості, способів поведінки, знань про професію, практичні вміння і навички, сформовані у відповідності з вимогами суспільства й можливостями навчально-виховного процесу в школі.

Можна констатувати, що як у вітчизняних, так і в зарубіжних наукових джерелах простежується підвищений інтерес до з'ясування сутності професійного самовизначення. Водночас серед науковців не існує однозначного тлумачення цього поняття, у визначенні засобів його реалізації увага надається суто теоретичним розробкам, які не містять під собою результатів експериментальної роботи. Це відкриває простір для системного дослідження у цьому напрямі.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Вітковська О. І. Професійне самовизначення особистості і практичні аспекти професійної консультації / Вітковська О. І. – К. : Науковий світ, 2001. – 92 с.
2. Головаха Е. И. Жизненная перспектива и профессиональное самоопределение молодежи / Головаха Е. И. – К. : Наук. думка, 1988. – 142 с.
3. Закатнов Д. О. Технології активізації професійного самовизначення старшокласників / Закатнов Д. О. – Тернопіль : 2001. – 99 с. – (Наукові записки Тернопільського державного педагогічного університету).
4. Климов Е. А. Как выбирать профессию / Климов Е. А. – М. : Просвещение, 1990. – 159 с.
5. Професійне становлення та самовизначення особистості : [уклад. В. Бербец]. – Умань : ПП Жовтий О.О., 2012. – 132 с.
6. Профессиональное самоопределение и профессиональная карьера молодежи : [уклад. С. Чистякова]. – М. : РАО, 1993. – 89 с.
7. Пряжников Н. С. Профессиональное и личностное самоопределение / Пряжников Н. С. – М. : Институт практической психологии, 1996. – 256 с.